

**TAAŞŞUK-I TALAT VE FITNAT, FELATUN BEY İLE RAKİM
EFENDİ VE ARABA SEVDASI ROMANLARINA GÖRE 19.
YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA OSMANLI TOPLUMUNDA
DEĞİŞİM VE BATILILAŞMA***

*Mustafa SOLMAZ***

ÖZET

Osmanlı devleti, 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile birlikte yüzünü, yüzyıllar boyu hep kendisinden geri olan ve kendisine korkuyla karışık hayranlık duyan, Batıya çevirmek zorunda kalır. Tanzimat reformları, askeri, idari ve ekonomik alanların yanında, imparatorluğun geleneksel yapısında, şehirlerdeki yaşam biçiminde ve düşünce dünyasında önemli değişimleri başlatır. Yazarlar, olayları kurgusal olarak anlatırken, toplumsal yapının geleneksel yapı ile batılılaşma arasında sıkışıp kaldığını, bir ikilem içinde bulunduğunu gösterdiklerinden, her üç romanda da o günün toplum yapısı görülür. Bu yüzden hem batı hayranı ailelerdeki, ailede her şeyin maddiyatla ölçülmesi, aile bireyleri arasındaki kopukluk, hem de o dönemdeki hovardalık, gece hayatı, eğlence mekânları, marka ve moda tutkusu gibi olguların yanında resmi dairelerdeki çalışma şeklinin başıboşluğuna da değinilir. Dönemin yazarları, kadının toplum içindeki statüsünü değişen şartlar doğrultusunda sorgulayarak, kadın olmanın zorluğu, kadınların toplumdaki genel durumu, evlilikte geleneksel ve modern düşüncelerin varlığı, cariyelik olayının yaygınlığını roman anlatımıyla rahatça vermişlerdir. Her üç yazar da, eserlerinde, dönemin yaşam tarzı ile ilgili bilgiler verirken, yaşanan bir uygarlık değişimi olduğundan, eski ile yeni arasında karşılaştırmalar yaparlar. Topluma yön verme amacıyla olan yazarlar eserlerinde, en büyük sorun olarak gördükleri eğitimsizlik, yanlış batılılaşma gibi konuları işlerler. Romanların ışığında dönemin genel yapısına bakıldığında, Tanzimat dönemiyle birlikte ortaya çıkan toplumdaki dönüşümün, Batı karşısındaki gerilemenin zorunlu kıldığı, devletin yönlendirdiği bir hareket olduğu görülür.

Anahtar Kelimeler: Aile, Kültür, Eğitim, Batılılaşma, Yaşam, Değişim, Modernleşme

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. YYÜ Yabancı Diller Yüksekokulu, El-mek: solmaz1963@hotmail.com

**CHANGES AND WESTERNIZATION ACCORDING TO THE
NOVELS TAAŞŞUK-I TALAT AND FITNAT, FELATUN BEY AND
RAKIM EFENDI AND ARABA SEVDASI IN THE SECOND HALF
OF THE 19TH CENTURY OTTOMAN SOCIETY**

STRUCTURED ABSTRACT

After the declaration of Tanzimat in 1839, Ottoman State had to turn its face to the West that for centuries fall behind and feared with awe. Besides the military, administrative and economic areas, Tanzimat reforms launched major changes in the empire's traditional structure, way of life in the city and way of thinking. As the authors recount events as fiction, the three novels depict social structure of the era; social structure is trapped between westernization and tradition and has a dilemma. The three novels tell about western fan families in which everything is measured in materialist values, disconnection between family members and nightlife, entertainment venues, brand and fashion passion and corruption in the state offices. The authors of the period had questioned women's changing conditions according to the status in the society, the difficulty of being a woman, the overall situation of women in society, the existence of traditional and modern thought on marriage and gave freely with the novelistic expression of the prevalence of concubinage case. All three authors in their works, while giving information about the lifestyle of the period, as there is a change of civilization, they make comparisons between new and old. The authors aim to give direction to the society with their works; they see lack of education and wrong westernization as the major problems. When we look at the overall structure of the period in the light of the novels, transformation emerging in the society with the Tanzimat period is seen as necessity by the decline across the West directed by the state.

Western world through cheap or free materials and rich resources of the earth that carried from the new found territories with geographical exploration or colonization, seeking continuous innovation in the previous century, military and scientific discoveries, showing that the world's center of economic power has strengthened against the Ottoman Empire, with the new industrial revolution the West has managed to be the centre of the world. Thus Western civilization emerged superior to other civilizations and began to be an example and imitated in all areas. Ottoman Empire, have to go to westernization through centuries in the part of the social structure that creates confidence and experience in itself. Why the Ottoman empire did not allow changes in society to be fast, in addition to the dynamics of society against this response, changes misunderstood by some people as superficial, it is seen as the changes did not filled with science and technology.

Westernization, mainly discussed through French literature, and culture. In the novels representing Westernization 'Felatun Bey ile Rakım Efendi' and 'Araba Sevdası' the characters Felatun and Bihruz Bey places French words between the sentences, this shows that when comes to Westernization France came to the mind of the writer. In Bihruz Bey, the sentences contains to many French words that they cannot be

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015*

understood, the French influence in 'Araba Sevdası' is much more than the other novels as they were written later.

The authors recounting events as fictional, they mention the traditional structure of social form. So we see that the society of the day in all three novels. The minorities are told to work as a maid at home, involved in trade, dress in different styles and live in harmony with society. When Turkish hospitality described in fiction, it is compared with Western civilization and culture. When some unaware intellectuals criticized, a hero is shown as spendthrift. Novels tell about western families in which everything is measured in materialist values, disconnection between family members and nightlife, entertainment venues, brand and fashion passion and corruption in the state offices.

In all three novels about the Westernization, the state of the Ottoman society in the second half of the 19th century and the changes are visible. Unconscionable expenditures made by the state despite being in debt-ridden, is given as an analogy with the spendthrifts in the novels. Traditional structure of Ottoman society, appear to be located in a dilemma beginning to emerge from Eighteenth century increasing with the Tanzimat period and even continued to accelerate in the later periods. Characters such as Felatun and Bihruz represent a protest against the family's domination of the young, their presence because of the western wannabes, glorification of the West and imitating blindly cultural aspects of the Western civilization. Characters like Tütüncü Hacı baba shows traditional structure. But characters such as Rakım represent the structure which believes in tradition and values and open to innovation in Westernization process. According to the Tanzimat intellectuals, besides Western science and developments, literary and cultural aspects of the West must also be followed. The common purpose of the Authors is to show the possibility of civilization without leaving one's own culture, values, traditions and without destruction religion and traditions. Because all these are a change in civilization.

Overall criticism of the novels shows the importance of quality of education, ignorance easily direct people to the wrong side and the importance of culture. As the state is the larger form of family, the durability of the family is regarded as equivalent strength. If westernization becomes unmoderate colonial status occurs. Traditional values are compared to western values, our own values are shown superior, and it is told that westernisation should be parallel science and development. Change is a whole, difficulties of changes and westernisation and how they are perceived in different parts of society is shown. The authors ask the society to harmonize the tradition and the modern.

Key Words: Family, Culture, Education, Westernization, Life, Change, Modernization

Osmanlı devleti, kuruluşundan dörtyüz yıl geçtikten sonra, sürekli mücadele ettiği, hep üstünlük sağladığı batıya karşı tavrında neden değişikliğe gitti ya da neden onu takip etmeye başladı sorusu, aslında, Osmanlı devletindeki değişim ve batılılaşmanın cevabını da içinde saklar. Batı, coğrafi keşiflerle birlikte yeni bulduğu ya da sömürgeleştirdiği topraklardan taşıdığı ucuz ya da

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015*

ücretsiz hammadde ve zengin kaynaklar sayesinde, önceki yüzyıllarda sürekli yeniliği arayan, bilimsel buluşlar ile askeri, ekonomik gücüyle dünyanın merkezi olduğunu gösteren Osmanlı devleti karşısında güçlenmiş, yeni sanayi devrimleriyle birlikte dünyanın eksenini kendi çevresine çekmesini bilmiştir. Böylece batı uygarlığının diğer uygarlıklara üstünlüğü ortaya çıkmış ve her alanda taklit edilmeye ya da örnek alınmaya başlanmıştır. Osmanlı devleti, asırlar boyu kendine olan güven ve deneyimle oluşturduğu toplumsal yapının bir kısmında değişime ya da batılılaşmaya gitmek zorunda kalır. Osmanlı'nın, toplumdaki değişimin neden hızlı olmasına izin vermediği, toplum içindeki dinamiklerin buna karşı tepkilerinin yanında, yanlış anlaşılabilir değişimin bir kısım insanlar tarafından yüzeysel değişim olarak görülüp, içinin teknoloji veya bilimle doldurulmaması şeklinde uygulandığı görülür. Toplumdaki değişim ya da batılılaşmanın, toplumdaki yansımalarının, yazarların gözüyle nasıl görüldüğü, üç romanda nasıl olduğu irdelenmiştir.

Osmanlı devletinin, 18. yüzyıl başlarından itibaren Batı uygarlığı karşısında gerilemeye başlamasıyla birlikte, III. selim döneminde orduda ıslahat çalışmaları yapılır. Osmanlı artık yüzünü, yüzyıllar boyu hep kendisinden geri olan ve kendisine korkuyla karışık hayranlık duyan, Batıya çevirmek zorunda kalır. Önce askeri alanlardan başlayan yenilikler alma şekli, 1839 yılında Gülhane Hatt-ı Hümayun'unun yürürlüğe konulmasıyla birlikte, her alanda batıyı taklit etme şekline dönüşür ve toplumun bütün katmanlarına yayılmaya başlar. "... cemiyetin bünyesi ve manevi insanı vücuda getiren kıymetler manzumesinin, hepsinin birden değişmesi" (Tanpınar, 1988:64) şekline dönüşür. Sanat ve edebiyat da bu değişimden payına düşeni alır.

Edebiyatımıza bu dönemde giren roman ile toplumun kültürel, sosyal ve siyasi yapısı ortaya konmaya çalışılır. Osmanlı imparatorluğunun çöküşte olduğu bu dönemdeki en büyük sorun olarak gördükleri eğitimsizlik, yanlış batılılaşma gibi konuları eserlerinde işleyen yazarlar, romanların konusunu seçerken topluma yön vermek amacındadırlar.

Yeni dönemdeki devlet ve toplum yapısındaki değişimler edebiyatı da etkilemiştir. Batılılaşmanın ortaya çıkardığı sorunlar işlenirken, bu yeni kavramın getirdikleriyle ilk kez 19. yüzyılda karşılaşılan, değişen ve dönüşen Osmanlı toplumunda, uyumsuzluklar olarak görülen, taklitçilik, kadın, eğitim, ahlak, gelenekler, toplumun, yozlaşması gibi insanları birinci dereceden etkileyen konular romanların ana temasını oluşturur. Tanzimatın ilanından sonra, birçok batılı değer gibi, edebiyat kültürümüze giren romanın, önceleri halk hikâyelerinin biraz gelişmiş hali olduğu görülür. Dönemin kadın-erkek ilişkileri, kadın ve erkeğin toplumdaki yeri anlatılır. 19. yüzyıldaki Osmanlı toplumunun siyasi, sosyal ve ekonomik değişiminin anlatıldığı romanlarda; dadı, anne, hizmetçi, sevgili, iyi kadın, kötü kadın gibi kadın tiplerinin çokluğu dikkat çeker. Anneler; babalar karşısında, genel olarak, ikinci derecede önemli olmalarına karşın, ailenin vazgeçilmez temel direğidirler.

Türk romanının ilk dönemini oluşturan 1872-1900 yılları arasında yazılmış romanlardan inceleyeceğimiz, hem Şemseddin Sami'nin 'Taaşuk-ı Talat ve Fıtnat' adlı eserinde, hem Ahmet Mithat Efendi'nin 'Felatun Bey ile Rakım Efendi', hem de Recaizade Mahmud Ekrem'in 'Araba Sevdası' romanlarında, değişim ve yanlış batılılaşmadan söz edilir. Dönemin sosyal yapısı, toplumdaki yozlaşma gibi pek çok sorunun yanında, ailenin temel direği olan anne ve babanın, ailenin sağlam kalması ve çocuk üzerindeki etkisi de gösterilir.

Taaşuk-ı Talat ve Fıtnat

Şemseddin Sami'nin "Taaşuk-ı Talat ve Fıtnat" romanı, kahramanın evi ve aile yapısının tanıtımıyla başlar. Romanın ana kahramanı Talat, devlet dairesinde bir kalemde çalışır, işe giderken tütün almak için uğradığı dükkânın sahibi Hacı Babanın üvey kızı Fıtnat'ı kafes arkasından görür ve âşık olur. Aşk karşılığını bulur. Huysuzluğuyla tanınan Hacı Baba'nın, üvey kızını dışarıda kimseyle görüştürmediğini öğrenen Talat, kız kılığına girerek Fıtnatın nakış hocası Şerife kadınla tanışır ve

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

onunla Fitnat'ın evine gidip gelmeye başlar. Kızın da kendisini sevdiğini öğrenen Talat, kendisini Talat'ın kardeşi olarak tanır.

Fitnatı kızı gibi seven Şerife Kadın, Üsküdar'da zengin ve dul olan konak sahibi Ali Bey'le evlendirmek için Hacı Baba'yı razı eder. Haberi duyan Talat, kız kılığında çıkarak Fitnat'a gerçeği söyler. İkisi de evlenemezlerse birlikte intihar etmeye karar verirler. Durumu anlayan Hacı Baba ve Şerife Kadın, Fitnat'ı, hava değişimi için bir dostlarının konağına gidecekleri bahanesiyle kandırarak, Ali Bey'in konağına götürürler ve onunla nikâhını kıyarlar. Fitnat kendisini teslim etmez, Ali Bey ile tartıştığı esnada boynundaki muska kopar. Muskayı alıp dışarı çıkan Ali Bey, içindekileri okuduğunda Fitnatın kendi öz kızı olduğunu öğrenir ve hemen odaya geri döner. Ancak kızı bir çakıyla intihar etmiştir. Bu sırada oraya gelen Talat, sevgilisinin kanlar içindeki halini görür ve ölür. Bütün bunlara dayanamayan Ali Bey, akli dengesini kaybeder ve altı ay sonra o da ölür.

Yazar, toplumun cahilliğinden kaynaklanan, erken yaşta, yaşına uygun olmayan birisiyle evlenmenin getirebileceği sakıncaları dile getirerek, evlenecek kişilerin birbirlerini tanımaları gerektiğini, böylece aile kurumunun sağlam olacağını ve eşlerin birbirinden basit sebepler yüzünden ayrılmayıp çocuklarının ileriki dönemde olumsuz olaylar yaşamasının önüne geçebileceğini anlatarak ailenin önemini dile getirmeye çalışır. "...kocam beni boşadıktan bir hafta sonra pişman olmuş... Beni tekrar istemiş! Fakat anam, inadından, bu teklifi kabul etmeyip bana haber vermeksizin ret ile cevap vermiş!" (Ş.Sami, 2011:110) Fitnat'ın anne-babasının basit bir sebepten ayrılması, anneannesinin inadı yüzünden tekrar bir araya gelememeleri sonucu kızın çektikleri, sonunda başına gelen babasıyla evlenme talihsizliği, aile kurumunun önemine iyi birer örnek oluşturur. Talat'ın anne-babasının evliliği ise ideal olarak gösterilir. "*Talat Bey, Rıfat Bey ile Saliha Hanım'ın aralarındaki sevdanın meyvesi, güzel ve zeki bir çocuktur.*" (Ş.Sami, 2011:34) Böylece, iyi bir ailenin çocuklarıyla iletişim sorunu olmadığından, her konuda onların yanında olabilecekleri de gösterilmiş olur. "*Senin için korkulacak bir şey yok artık. Babanı da kandırdım. Seni Rıfat Bey'e vereceğiz*" (Ş.Sami, 2011:33)

"*Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat romanı bütünüyle eski örf ve adetlerin baskısına, ailenin gençler üzerindeki tahakkümüne bir protestoyu ifade eder. Romancıya göre aşk, bir "emr-i tabii"dir. Kimse onun önüne geçemez ve onu yok edemez. Aile ve cemiyetin aşka karşı çıkarmış olduğu engeller, faciadan başka bir şey doğurmaz. Yazar, romanında, kahramanlarından birçoğuna söylediği gibi, bizzat kendisi de zaman zaman tekrarlamıştır.*" (Kaplan, 2004:79). Romanı, divan edebiyatının süslü anlatımından uzak, hikâyeciliğe uygun bir sadelikte, konuşma dilinde, yalın bir dille yazan Şemseddin Sami, yazdığı eserinde, olayların akışı içerisinde İstanbul'un değişik semtlerinin betimlemelerini yapmıştır. Dönemin sorunlarından söz ederek toplumsal bir ders vermeyi amaç edinen yazar, sıklıkla romana dâhil olur, sanki onun bir parçasıymış gibi hareket eder ve olayları okuyucuyla sohbet eder gibi anlatır.

Felâtun Bey ile Râkım Efendi

Ahmet Mithat Efendi'nin "Felâtun Bey ile Râkım Efendi" romanı, Felâtun Bey'in tanıtımıyla başlar. Romanın batılılaşma yönünü temsil eden kahramanı olan Felâtun Bey, giyimine çok düşkün varlıklı bir ailenin çocuğudur. Para harcamada sınır tanımaz. Ona göre batılılaşmanın ölçüsü; iyi giyinip lüks yaşamak ve gezip eğlenmektir. Yarım Fransızcası ile yabancı aileler arasında dolaşmaktan, mağazaları gezip elbise provaları yapmaktan belli bir iş tutmaya fırsat bulamaz ve eş dost ziyaretleriyle zamanını geçirir. Babasının ölümüyle büyük bir mirasa konar, onu da İtalyan kadın oyuncuya yedirir. Mirası tüketince eski aile dostlarının yardımıyla İstanbul dışında bir iş bulur ve oradan ayrılır.

Romanın birinci derecedeki kahramanı Râkım Efendi ise, olması istenen, geleneklere bağlı ancak yeniliklere açık olan bir yapıyı temsil eder. Felâtun Bey'in tam zıt karakteri olan bir kişidir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

Bir yaşında yetim kalır, çok yoksul olmasına rağmen annesinin ve dadısının yardımıyla kendisini yetiştirir. Onaltı yaşında annesini kaybeder, çamaşırcılık yaparak kendisini büyüten dadısını annesi gibi gören kişilikli bir insan olur. Fransızca öğrenir, hariciye kaleminde iş bulur, yabancılara Türkçe dersler verir. Cariye olarak aldığı Canan'ı eğitilmiş, kültürlü bir kız olacak biçimde yetiştirir ve onunla severek evlenir.

Ahmet Mithat Efendi de, eserini konuşma dilinde yazar. Temel amacı, döneminde olan olumsuzlukları göstererek halka öğütler vermek ve yanlış batılılaşmayı eleştirmektir. “*Eserlerinde halkın bilgilendirilmesi ve eğitilmesi ile birlikte halka ait dilin kullanılması amacını güder.*” (Kayabaşı, 2011:659-670) Olayları okurla sohbet eder gibi aktaran yazar, sürekli romana dâhil olur ve yorumlar yaparak, okuyucuya bazen açıklayıcı bilgiler verir, bazen de onları uyarır. “*Ne o? Şaşırdınız mı? Hey kardeşim hey! İçinizde Rakım'ın halinde büyümüş adam varsa düşünsün.*” (A. Mithat Efendi, 2007:17) Batının biliminin alınması gerektiğini, ancak insanın kendi kültüründen kopmaması, kendi değerlerine sahip çıkması gerektiğini sık sık hatırlatır, karşılaştırmalar yapar. “*... bir Osmanlı hanımının vakarı, yüceliği yerindeyken insana verdiği zevki düşündü. Buna karşılık insan şu Fransızın kahrını neden çeker ki?*” (A. Mithat Efendi, 2007:84) “*Alafrangalık konusunda günah keçisi seçilen Felatun, romanın başında romantik anlatıcı marifetiyle doğrudan hedef alınıp katı bir şekilde mahkûm edilirken, Rakım'a okuyucun teveccüh gösterilmesi sağlanır. (...) Felatun gibi trajikomik bir olumsuzluk timsali ortaya çıkararak, yazarın örnek olarak öne sürdüğü Rakım tipinin haklılığı tasdik edilir.*” (Yıldırım, 2011:1783-1794)

Araba Sevdası

Recaizâde Mahmud Ekrem'in “Araba Sevdası” romanı ise, Çamlıca semti ve çevresinin ayrıntılı şekilde betimlenmesiyle başlar. Babası Osmanlı paşası olan romanın kahramanı Bihruz Bey, özel hocalardan Fransızcanın yanında, diğer dersleri de almasına rağmen kendisini tam yetiştiremeyen şımarık ve sorumsuz bir gençtir. Resmi dairede çalışır. Şık giyinerek, az bildiği Fransızcası ile, terziler, garsonlar ve ayakkabıcılarla konuştuğu için Batılı olduğunu sanır.

Arabasıyla gezerken Çamlıca tepesinde, güzel bir arabada sarışın, kibar görünüşlü bir kız görür ve hemen âşık olur. Güzel bir mektup yazar ve onun arabasına atar. Ancak bir daha onu göremez, işini, annesini ihmal eder, dünyadan kopar. Arkadaşı Keşfi Bey, âşık olduğunu öğrenir ve ona kızın ailesini tanıdığını, kızın öldüğünü ve bir ablası olduğu yalanını söyler, o da inanır.

Zaman içerisinde Bihruz Bey'in aşkı küllenir. Ancak, Şehzadebaşı'nda dolaştığı bir gün âşık olduğu kıza rastlar. Kızın ablası olduğunu düşündüğü için, kadının yanına yaklaşır ve üzüntülerini bildirerek kız kardeşine olan aşkından söz eder, onun mezarını sorar. Kadın gülererek, kız kardeşinin olmadığını, o kızın kendisi olduğunu, Bihruz Bey ile nerede karşılaştıklarını açıklar ve alaylı kahkahalar atarak onunla dalga geçer. Bihruz Bey düştüğü durumdan kurtulmak isterken hata üstüne hata yapar ve daha da gülünç duruma düşer. Daha sonra bir fırsatını bularak utanç içerisinde oradan ayrılır.

Recaizâde Mahmud Ekrem'in, romanda anlattığı umutsuz aşk hikâyesinin arkasındaki asıl amaç, “*Bihruz Bey'in aldanişları, vehimlerinin yanı sıra, batılılaşma, batılı olmayı sadece dış görünüşte zanneden alafranga-şık tipleriyle alay etmektir.*” (Kerman, 1998:26) Yazar yanlış Batılılaşmayı, hovarda ve mirasyedi bir genç olan Bihruz Bey üzerinden anlatırken, yaşadığı döneme uygun dil anlatımıyla kelimeleri özenle seçmiş, dönemin gerçeklerini, eleştirisini, toplumdaki eğitim ve terbiye alanlarındaki bozulmuşluğu eser üzerinden yaparak aktarmıştır.

Her üç yazar da, eserlerinde, dönemin yaşam tarzı ile ilgili bilgiler verirken, eski ile yeni arasında karşılaştırmalar yapar. Çünkü yaşanan bir uygarlık değişimidir, bu da toplumun ve yazarların karşısına sorun olarak çıkar.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

Değişim

19. yüzyıldaki değişen ve dönüşen Osmanlı hayatı üzerine yoğunlaşan romanların sosyal karakteri baskındır. Aile, mirasyedilik, geleneksel yapının baba-anne merkezinde eleştirilmesi, doğu ile batı arasında yeni ve milli bir kimlik arayışı, eğitimsizliğin doğurduğu kötü sonuçlar, kölelik ve cariyelik kurumunun varlığı gibi konular, bu dönemdeki hemen bütün romanlarda işlenen konulardır. Küçük yaşta kızların kaçırılarak köle olarak satılması da o dönemin bir başka sorunudur. “*Bir gün ben başka kızlar seyre şıkdi. Kasabadan uzak, üç saat, dört saat uzak... Orada üç âdem galdi. (...) Tunus'ta beni sattı.*” (Ş.Sami, 2011:13)

Romanlarda, Osmanlı devleti içerisinde bulunan azınlıklar ve onların yaptıkları işler ile giyim tarzları da gösterilir. Çünkü devlet, çok eskiden beri toplumsal düzeni sağlamak, vatandaş arasındaki sosyal ilişkileri belirlemek için hem müslüman hem de gayrimüslimlerin kıyafetlerini birbirinden ayıran bazı yasal düzenlemeler yapmıştır. (Bozkurt, 1989:19-20)

19. yüzyıldaki Osmanlı toplumunun siyasi, sosyal ve ekonomik değişiminin anlatıldığı romanlarda; dönemin kadın-erkek ilişkileri, kadın ve erkeğin toplumdaki yerinin yanında dadı, anne, hizmetçi, sevgili, iyi kadın, kötü kadın gibi kadın tiplerinin çokluğu dikkat çeker. Anneler; babalar karşısında, genel olarak, ikinci derecede önemli olmalarına karşın, ailenin vazgeçilmez temel direğidirler.

Yardımcı hizmetlerde çalışan azınlıklardan söz ederek, Osmanlıda farklı etnik kökenden insanların yaşadığı gösterilir. “*Mustafa Meraki Efendi evlenmedi fakat çocuklarına, özellikle de kızına dadılık etmesi için yaşı ilerlemiş bir cariye aldı. O cariye çocuklara bakar, bir ihtiyar Rum karısı ev hizmetini görür, bir Ermeni karısı da aşçılık ederdi.*” (A. Mithat Efendi, 2007:8) “*Binâenaleyh arabacı Andon'u huzuruna celp ile isticvâb ve istintâka mecbur oldu.*” (R.M.Ekrem, 2004:192) Zengin konaklarında yaygın olarak bulunan cariyelerin, çocuk bakımı ve ev işlerinde yardımcı oldukları görülür. A. Mithat Efendi'ye göre, Osmanlı'ya özgü yapısıyla, cariyelik kurumunun ıslah edilmesi, aile ve toplum için yararlı olacaktır. Çünkü genellikle Kafkas kökenli olup evin içinde sürekli yaşayan cariyeler itaatkârdır. Dadı kalfalar ise, genellikle Arap ve Çerkez kökenli olan yaşlı, şefkatli kimseler olarak gösterilir. Çocuklarla ilgilenmenin yanında, cariyelerin eğitimi ve görev paylaşımı da dadı kalfaların görevleri arasındadır. Yardımcı hizmetlerin yanında, devletin tercüme işlerini de yapan Ermeni, Rum gibi azınlıkların devletin gücünün azalmasıyla birlikte farklı yapılara bürünebileceği görülür. Bu yüzden “*1821'de patlak veren Yunan isyanı sırasında Osmanlı memuru olarak hizmet veren tercümanların ihanete varan davranış ve tutumları*” (Özkan, 2010:1783-1800) sonucunda, batıyı her yönden takip etmek ve ilişkileri sağlam zeminde yürütmek amacıyla Bâb-ı Âli tercüme odası açılmıştır.

Romanlarda kahramanların hovardalıkları anlatılırken yazarlar, aşk konusunu işleyen eserlerinde Müslüman kadının iffetini korumaya, evlilik dışı ilişkilerde onu düşürmemeye dikkat ederler. Bir Türk ve Müslüman kızının, duygu seviyesinde bile olsa bir yabancıya gönül vermesine izin vermezler. (Okay, 2008) Bu yüzden Felâtun'un metresi Polini ile Rakım'ın metresi Jozefino gayrı müslimdir. “*Evlilik dışı kadın erkek ilişkisi için başlıca üç olanak vardı: Türk erkeği ya Rum, Ermeni, Fransız gibi başka dinden bir kadınlı; ya fahişe olan bir Türk kadınıyla; ya da bir cariye ile sevişebilir, ilişki kurabilirdi. Bunun için temiz bir aşkı konu edinmek isteyen yazar, cariyeye başvurmak zorundaydı.*” (Moran, 1985:413). Ahmet Mithat Efendi'nin evlilik dışı ilişkisi olan kadınları romanlarına katmaktaki amacının, bu kadınları birer simge olarak sunarak, acı ve mutsuzluklarını kullanıp dönemin kadınlarının geleneksel ahlak kurallarının yeniden uygulamasını sağlamak olabileceği düşünülebilir. (Günay-Erkol, 2011:152)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

Aile yapısının önemi romanlarda öncelik verilen konulardan birisidir. Batı tarzı aile yapısı eleştirilirken, geleneksel Osmanlı aile yapısı övülür. ‘Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat’ romanında Saliha Hanım ile Rıfat Bey’in sevgi dolu geleneksel evliliğinden olan Talat’ın karşısındakilere karşı saygılı ve terbiyeli oluşuyla betimlenir. ‘Felâton Bey ve Râkım Efendi’ romanında geleneksel Osmanlı aile yapısı, Rakım’ın dürüstlüğü, çalışkanlığı, saygılı oluşu ve aile içerisinde bireylerin birbirlerine olan sevgileri anlatılarak övülürken, Batı aile yapısı, Felâton Bey’in ailesindeki bireylerin davranışları anlatılarak eleştirilir. “*Bununla birlikte kızcağız hoppa mı hoppa, şen mi şen!... Artık bir genç kız olduğundan birkaç yerden görücüye gelmişlerdi. (...) Mihriban Hanım görücülere oğullarının ne işle uğraştıklarını sorar, “katip” cevabını alınca “Oh! Cebi delik” der, “asker” cevabını alınca “yarım kunduralı”, “hoca” cevabını alınca da “sarımsak başlı” diyerek hepsine kulp uydururdu. (...) Felatun Bey’in de bu türden zaafı vardı. Mesela, ortaya koyduğu bir fikri babası onaylamasa, babasını orada bozar, onun cehaletini ortaya koymaktan çekinmezdi.*” (A. Mithat Efendi, 2007:13-14) ‘Araba Sevdası’ romanında da, Bihruz Bey’in atını satacağını söylemesi, annesinin de kendisine satmasını istemesiyle pazarlığın yapılması ve “*Bedava değil a!... Parasını vereceğim... (...) Yüz yirmi lira çok... Rız olursan seksen liraya alayım?*” (R.M.Ekrem, 2004:209) şeklindeki karşılıklı konuşmalar verilerek, Batılılaşmayı temsil eden Bihruz Bey’in ailesinin geleneksel değerlerden uzak, aile bireylerinin birbirlerine menfaat ilişkileri ile bağlı oldukları gösterilir.

Aile kurumunun eski sağlamlıkta olmadığını düşünen dönemin yazarlarının hemen hepsi, eserlerinde aile kavramından ve onun öneminden söz ederler. Sınırları sürekli daralan imparatorluğun siyasal durumu konusunda sansüre takılan yazarların romanlarında dramatik şekilde ailenin çözülüşüyle ilgili verdikleri örnekler, aslında büyük ailenin, yani imparatorluğun düştüğü durumu gösterir. Bu yüzden, sorunlardan söz ederken sosyal hayatın her alanına değinildiği görülür.

Kadının toplum içindeki statüsünü değişen şartlar doğrultusunda sorgulayarak, kadın olmanın zorluğu, kadınların toplumdaki genel durumu, evlilikte geleneksel ve modern düşüncelerin varlığı, cariyelik olayının yaygınlığını roman anlatımıyla rahatça vermişlerdir. Kadının eğitimi konusuna özel önem verildiği görülür. ‘Felâton Bey ile Rakım Efendi ve Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat’ romanlarında Fitnat ve Canan eğitim konusunda ön plana çıkarlar.

Kız çocuklarının onbir yaşından sonra okula gönderilmemesi genel bir kabul gibi görülmekte, zengin aileler ise özel hocalar tutarak kızlarını yetiştirmektedir. ‘Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat’ romanında, Saliha hanımın “*Nihayet beni mektepten çektiler; minimini bir ferace, bir yaşmak hazırladılar. (...) Ben cahil kalacağım diyerek ağladım sızladım da fayda vermedi. Babam: (...) Bu âdettir: Kız on-onbir yaşını geçtiği gibi yaşmaksız, feracesiz sokağa çıkamaz. (...) derslerini merak edebilirsin ama senin derse sevdan varsa kendi kendine de bildiğini ilerletebilirsin.*” (Ş.Sami, 2011:24) sözlerinin yanında, ‘Felâton Bey ve Râkım Efendi’ romanında yazarın, Rakım’a, satın aldığı bir cariyeye olmasına rağmen, Canan’ı, genel kültürden müzik eğitimine, yabancı dilden ev işlerine kadar her konuda yetiştirterek kültürlü bir insan haline getirtmesi, sonra da onunla evlendirmesi, A. Mithat Efendi’nin kızların eğitimine, aile kurumunun sağlamlığına verdiği önemi gösterir.

‘Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat’ romanında masal, hikâye ya da mesnevilerdeki olağanüstü olayların yerini gerçek hayatta olanlar almaya başlar. Kadının toplum içerisindeki yeri ve geleneksel evlilik şekli dramatize edilerek ele alınır. Kızların hem küçük yaşta, hem de kız ile erkeğin birbirini tanımadan evlendirilmesinin yanlış olduğu, Arap dadı ile Saliha hanımın karşılıklı konuşmalarında verilir. Arap dadının kendi aksanıyla “*Heb âlem nasıl yabar, biz de öyle yabar. Sen feraceyi al, ben de başortisi alır, bugün bir mahalle, yarın bir mahalle gezer, görür; kız bagandı, alır.*” (Ş.Sami, 2011:14) sözüne Saliha hanımın “*Hep âlem nasıl yaparsa biz de öyle yapalım, diyorsun, lâkin görmez misin ki halkın çoğu bugün evlenir, yarın kocası karısını yahut karısı kocasını bırakır; bin türlü rezalet olur. Olacak ya, görmedik-bilmedik bir kız alırlar, hiç sormaksızın bilmediği bir kocaya*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

verirler, acaba çocuk o kızla anlaşabilecek mi? Beğenecek mi, sevecek mi, kız da onu isteyecek mi? Babası anası bu konuları hiç düşünmezler.” (Ş.Sami, 2011:15) cevabı ve dadının karşılık olarak “Birbirleri için uygun olup olmadıklarını kız ne bilir, çocuk ne bilir? Onlar cahil; ana, baba onlara nasıl emreder onlar oyle yabar” (Ş.Sami, 2011:15) sözü aslında bu durumun toplumun çoğunluğu tarafından kanıksandığını ve normal karşılandığını gösterir. Ancak yazar, bu yanlıştın düzeltilmesi gerektiğini, Saliha hanımın evlenmeden önce kocası Rıfat beyle yaşadıklarını, büyük aşk ve kavuşma mücadelelerini anlatarak görücü usulü evliliğin sakıncalarını ve yanlıştını dile getirmeye çalışır. (Ş.Sami, 2011:16-34)

‘Felâtun Bey ile Râkım Efendi’ romanında da benzer temalar görülür. Rakım efendinin evlenmesini isteyen dadısı Fedayi, birkaç kez ona kız bulur. Ancak o, evlenmeye ihtiyacı olmadığını söyler. “Sadık Fedayi evin içinde bir gelinin olmasını yalnız Rakım için değil, kendi ihtiyarlık zamanları için de istemişti.” (A. Mithat Efendi, 2007:19) Buradan toplumun, gelini, evin işlerini görecektir bir yardımcı olarak da gördüğü söylenebilir. Felâtun’un babası Meraki efendinin onaltı yaşında, annesinin ise oniki yaşında evlenmesinin sebebi ise namus kavramında gizlidir. “Bir genç erken evlendirilir ise namusunu, terbiyesini daha iyi muhafaza eder” (A. Mithat Efendi, 2007:7)

Osmanlı’nın bu dönemine bakıldığında, kadın hareketlerinin başladığı, kendi eğitimlerinde söz sahibi olmaya çalıştıkları ve kendilerine ait dergilerinin olduğu görülür. Günümüzdeki anlamda feminist bir hareket olmayan bu çabalardaki temel amaç, kadının kendi ayakları üstünde durabilmesini sağlama çabalarıdır. Kadının erkeklerle beraber bilgi ve becerilerini geliştirme çabasıdır. (Çakır: 2013) Melin Has-Er’e göre ise ‘Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat’ romanı, kadının yaşamında erkek karşısındaki güçsüzlüğünü göstermektedir ve “Bu, kadının erkeğe mahkum yaşayan, çaresiz bir mahlûk olduğunu gözler önüne seren ve bu hüviyetiyle, Türk romanında feminist fikirlerin başlangıcını teşkil eden bir evlilik dramıdır.” (Has-Er, 2000:223) Tanzimat yazarlarının kadın meselesine dikkat çekmesi, başlangıçta, Avrupa’da yaygın olan görüşe karşı bir savunma ya da yanlış iddialara cevap verme niteliğindeki, daha sonra kadınların sosyal durumları ciddi anlamda irdelenmeye başlanmış ve kadının toplumdaki yerinin değişmesinde önemli rol oynamıştır

Batılılaşma

Romanların ışığında dönemin genel yapısına bakıldığında, Tanzimat dönemiyle birlikte ortaya çıkan toplumdaki dönüşümün, Batı karşısındaki gerilemenin zorunlu kıldığı, devletin yönlendirdiği bir hareket olduğu görülür. Değişimin ölçülü olmasının istenmesi, Batının kültür emperyalizmi karşısında devletin varlığı ve bütünlüğünü koruma çabasından kaynaklanır. Tanzimat dönemindeki toplumsal değişim, öncelikle İstanbul’daki üst tabaka ailelerde görüldüğü için ülkenin her tarafında aynı anda ve aynı oranda bir değişimden söz edilemez. Bu yüzden bir taraftan geleneksel yapı korunmaya çalışılırken, diğer taraftan ölçülü bir değişim devlet tarafından teşvik edilir.

a. Taklitçilik ve Yozlaşma

Osmanlı aydınlarının 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa ile sürekli bir ilişki içerisinde oldukları görülür. Kendi kültürüne, diline ve edebiyatına soğuk ama Avrupa, özellikle Fransız, kültür ve medeniyetine hayran olarak yetişen birçok okumuş aydın, kendi medeniyetindeki gerilemenin sebeplerini sorgulamak yerine, Batı’dan gelen her şeyin kusursuz olduğu düşüncesine kapılarak kendi öz benliğine yabancı hale gelir. Bu dönemde, kültür unsurları denen örf, adet ve geleneklerin, biraz da elit kesimin etkisiyle, artarak değişmeleri sonucunda, Osmanlıdaki toplumsal yapının bozulmaya, sosyal hayatın Batı yönünde değişmeye başladığı görülür. Aydınların bir kısmı batıdan gelen her şeyin doğru olduğu düşüncesiyle milli kültür unsurlarını bir kenara bırakarak batının değer yargılarını sorgulamadan kabullenmeye meyillidirler. “Tanzimat’tan beri hazır elbiseye meraklıyız, hazır elbiseye ve hazır medeniyete. Tefekkür kılıçla fethedilmez, bir parça kendi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

kafamızla düşünmek ne kadar güç” (Meriç, 2006:53) Kendi dilini, inancını, genel olarak, alışkanlıklarını bir kenara itip batılı değerleri taklit etmeleriyle yozlaşma başlar. Bunu gören, Ahmet Mithat Efendi başta olmak üzere, bazı yazarlar da yazdıkları eserleriyle kuru Batı hayranlığını, Batı medeniyetinin olumsuz yönlerini göstererek, kıyasıya eleştirirler.

Romanlarda; otorite, merhamet, eğitim, ahlak gibi ev içinden doğup toplumsal yapıya dağılan değerlerin önemini göstermek ve korumak için kahramanlardan, en azından, birisinin Batılı değerlere sarılıp kötü durumlara düştüğü gösterilir. Doğu ve Batı arasında kalan yeni neslin kimlik arayışından söz edilirken, yanlış Batılılaşma, kadının durumu ve mirasyedilik gibi toplumu etkileyen diğer önemli sosyal olaylar da işlenir. Yazarlar, din, dil, ırk yönünden farklı unsurlardan oluşan toplumun kültür anlayışlarını, ekonomik, siyasi ve sosyal yansımalarını romanlarında verirler. Azınlıklardan söz edilerek toplumdaki farklı kökendeki insanların varlığı da gösterilir.

Yazarlar, mirasyedi olarak gördükleri, Osmanlının son dönemindeki entelektüel çevresi sayılabilecek yüksek memurların ve Jöntürkler’in zengin çocuklarına ağır eleştirilerde bulunurlar. *“Aaa, çok hayırsız, pek berbat bir heriftir: gece gündüz sarhoş, müsrif, kumarbaz; hasılı her fenalık üzerinde. Pederinden şu kadar mal buldu, karısından da aldı; hepsini yedi, bozdu. Az bir şey kalmışmış, o da karısının sayesinde, (...) Ama geçmiş ola, şimdi bir şey kalmadı ki...”* (Ş.Sami, 2011:18) *“Felâton Bey öğrenmiş ya! Yazısı var, okuması var, Fransızcası var. Zeki, anlayışlı, becerikli... Özellikle de her ay eline geçen yirmi bin kuruşluk baba geliri! Bir adamın dünyada öğreneceği daha ne kaldı ki?”* (A. Mithat Efendi, 2007:11) *“İstanbul’daki eve dört bin lira veriyorlar ya!... Bir şey yaparız... (...) O benim babamdan kalan bir şey!... bir dört bin lira daha elime geçerse, bin lirasıyla borçları öderim. Üç bin lira ile de konsolide alsam, epeyce entere getirir...”* (R.M.Ekrem, 2004:88) Bazı aydın geçinen kimselerin cehaletini eleştirirler. *“–Ay Amasya’da elmas çıkar mıymış? Ben de bunu iştmedimdi. –Elma, ayol elma!... Elmas değil. Elmasın, pırlantanın İngiltere’de çıktığını bilmeyecek ne var”* (R.M.Ekrem, 2004:27)

İstanbul’da çıkan Türkçe gazetelerin yanında Fransızca gazetelerin de olması, aydınların batıda olup bitenleri takip etmenin yanında, bir kısmının da, yabancı gazete okuyarak kendisini toplumdan yukarıda görme düşüncesinden kaynaklanır. *“... bey efendinin Fransızca gazete alması, karinesiyle sahte alâfrangalardan olmadığını anladıkları gibi gıbtakârâne bir nazarla beyi baştan ayağa kadar süzmeye başladılar. Bihruz Bey da o bakışlardan memnun oldu.”* (R.M.Ekrem, 2004:119)

Batının yaşam tarzının nezaket adı altında ikiyüzlü oluşu gösterilir *“Alafrangalığın ne demek olduğunu bilirsiniz ya? İnsan herkese alçak gönüllülük göstermeye, herkesin yüzüne gülmeye mecburdur. (...) Aslında eskiler, arkasından sövüp sayacağı bir adamın yüzüne böyle nezaket göstermeyi mertliğe uygun bulmazlar. Alafranga olanlar ise ‘Mertlik, ahmaklıktır’ diye hüküm verirler.”* (A. Mithat Efendi, 2007:11) İnsanların kuru Batı hayranlığı kıyasıya eleştirilir. *“Bihruz Bey ilk hevesle beş altı ay kadar kaleme devam ederek daha Fransızca bir ibare okumaya iktidar hâsıl etmeden, ağızdan bellediği bir hayli elfâz ve terâkib ile alâfranga genç beylerin tavr ü kıyafet ve hâl ü hareketini taklitte hakkâ ki bir büyük eser-i istidat gösterdi.”* (R.M.Ekrem, 2004:10) Osmanlının geleneksel yapısındaki bozulmuşluk inceden eleştirilir. *“Fakat ben kızımı çıkarıp bir seyre göndersem; kız güzel, herkes arabanın arkasına düşecek; kimi yüzüne bakıp bıyık buracak, kimi sigara atacak, kimi bilmem ne halt edecek. Benim onurum, namusum böyle rezaletleri kaldırmaz. Bizde edep kalmadı, namus kalmadı. Senin seyir yerleri dediğin yerler rezalet yerleridir. Edepsiz, namussuz yerleridir. Öyle yerlere kız gönderilir mi? Ben erkeğim, ihtiyarım fakat yine de öyle yerlere gitmeye çekinirim. Çünkü bilirim ki namusuma zarar verir, ırzıma dokunur.”* (Ş.Sami, 2011:45,46)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

Ancak, taklit edilmeye çalışılan batıdaki yaşamın, benzemeye çalışıldığı gibi olmadığı, tütüncü Hacı babanın dilinden anlatılır ve yanlış batılılaşmanın neden olduğu toplumsal çelişkiler belirtilir. “*Afedersin, bu alafranga da değil... Alafranga bunu kabul etmez. Hiç Kâğıthane’de, Veli Efendi’de, öyle mahallerde bir madam gördünüz mü? (...) Madamlar çıkarlar, erkeklerin meclislerine girerler, kahvelerde otururlar. Fakat bir madam, kocasını yahut biraderini yahut da babasını kolundan alıp büyük bir vakarla yürüyerek, ırzına halel getirmeyecek bir yere gidip edeplince oturur. Hiç kimse yüzüne bakmaya cesaret edemez. Hâlbuki bizimkiler öyle değil... Biz karılarımızı, kızlarımızı bir arabacıya teslim edip, Allah’a emanet... Nereye götürürse götürsün.*” (Ş.Sami, 2011:46)

Romanlarda, devlet dairelerindeki çalışma hayatının lakaytlığı ve keyfiliği eleştirilir. “*Bugün kaleme gitme oğlum.*” (Ş.Sami, 2011:11) “*Haftada üç saat kaleme gidip onu da binbir türlü hikâye dinlemekle geçiren bir delikanlı ne öğrenebilir ki?*” (A. Mithat Efendi, 2007:10). Bunun yanında, Batıların işlerindeki ciddiyet örnek olarak gösterilir. “*Rakım Efendi, İngiliz kızlarının derslerini akşam saat ikiden üç buçuğa kadar diye belirlemiştir. Çünkü kendisi vakitlerine dikkat etmek hususunda bir İngiliz kadar titizdir.*” (A. Mithat Efendi, 2007:42) 1839 Tanzimat reformları, askeri, idari ve ekonomik alanların yanında, imparatorluğun geleneksel yapısında, şehirlerdeki yaşam biçiminde ve düşünce dünyasında önemli değişimleri başlatır. Bu hızlı değişim romanlarda kendisini açık bir şekilde fark ettirir.

b.Edebiyat

Yeni dönemdeki devlet ve toplum yapısındaki değişmeler edebiyatın yanında sanatı da etkilemiştir. Batılılaşmanın ortaya çıkardığı sorunlar işlenirken, bu yeni kavramın getirdikleriyle ilk kez 19. yüzyılda karşılaşan, değişen ve dönüşen Osmanlı toplumunda, uyumsuzluklar olarak görülen, taklitçilik, kadın, eğitim, ahlak, gelenekler, toplumun, yozlaşması gibi insanları birinci dereceden etkileyen konular romanların ana temasını oluşturur. Tanzimatın ilanından sonra, birçok batılı değer gibi, edebiyat kültürümüze giren romanın, önceleri halk hikâyelerinin biraz gelişmiş hali olduğu görülür.

Bu dönem yazarları, edebiyatı halkı eğitmek için bir araç olarak görür. Eserler, konuşma dilinde, divan edebiyatının etkisinden arındırılmış sade bir biçimde verilmeye çalışılır. Ancak yeterince başarılı olunamaz. Toplumdaki eksiklik veya bozulmuşlukları gösterebilmek için eserlerinde ‘hak, adalet, özgürlük ve eşitlik’ gibi kavramları kullanmaya başlarlar. Fransız edebiyatı örnek alınarak ortaya konan ürünler ya taklit ya da çeviri olduğundan teknik yönden zayıftır.

Tanzimat döneminde ‘Batı Edebiyatı’ denildiği zaman akla Fransız edebiyatı geldiği için, edebiyatımıza Fransız etkisiyle giren tiyatro ve romanın, yine bu etki altında gelişmesi doğaldır. Önemli Fransız romancıların hemen hepsinin eserleri 1862-1901 yılları arasında çevrilmiştir. Yazarlar, edebiyatımız için yeni bir tür olan roman ile, toplumun kültürel, sosyal ve siyasal yapısını ortaya koymaya çalışırlar. “*İnsan tarafından meydana getirilen her eser, ortaya çıktığı zaman dilimine ait özelliklerden yararlanır ve dönemini farklı bakımdan temsil eder; çünkü o, dönemin ürünüdür metnin ortaya konulduğu döneme hâkim zevk ve anlayış eseri yapı, temâ ve anlatımda kendini hissettirir*” (Aktaş, 2011:30) Osmanlı imparatorluğunun çöküşte olduğu bu dönemdeki en büyük sorun olarak gördükleri eğitimsizlik, yanlış batılılaşma gibi konuları eserlerinde işleyen yazarlar, romanların konusunu seçerken topluma yön vermek amacındadırlar.

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Türk edebiyatına girmesine ve onun için yeni bir tür olmasına rağmen eski Türk hikâyesinden de etkilenen Türk romanı, batı edebiyatı ile eski Türk hikâyeciliğinin bir karışımı olarak karşımıza çıkar. Bu yüzden de tesadüfler, bazen olayları birbirine bağlamak için kullanılır. İlk dönemde, ders çıkarma, öğüt verme, bilgi aktarma gibi hikâyecilikte var olan unsurlar karşımıza çıkarken, daha sonra kendine özgü bir şekil alır. Fransız edebiyatından

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

romanın oluşumunu, aydınlatıcı düşüncesini ve şahısların kurgulanmasını alırken, Türk hikâyeciliğinden de tema, mekân ve şahısların geleneksel karakterleri gibi bazı unsurları alır. Okuyucuyu aydınlatıcı ansiklopedik bilgiler, kötü karakterin geç de olsa gerçekleri fark edip pişmanlık duyarak doğru yola girmesi, ya da cezasını çekmesi, o dönem romanlarının olmazsa olmazlarından.

Kentli, seçkin ve aydın bir kesime hitabeden ilk Türk romanları, tarihi birer belge gibi, Osmanlının son dönemine ait bazı bilgileri aktarır. Romanlarda iyi ve kötü olmak üzere iki ana kahraman, özellikleri abartılarak, karşımıza çıkar. Anlatımda ön plana çıkan, yazarın duygu yoğunluğu yaşatarak okuyucuyu romana bağlama isteğidir. “*Bakın şimdi, Allah için söyleyelim, Felâton Bey’in yeni çıkan eserlere merakı oldukça fazladır.*” (A. Mithat Efendi, 2007:11)

Bu dönemdeki yazarların temel amacı halkı bilgilendirmek, yol göstermek ve eğitmek olduğu için istedikleri mesajları bazen anlatıcı bazen de kahramanları aracılığıyla verirler. Bazen de romana dâhil olmaktan çekinmez ve çoğu zaman yazar olayın bir parçasıymış zannedilir. Her üç yazar da olayları sohbet havasında anlatıp yorumlayarak okuyucuyu yönlendirir. “*Fakat Fitnat Hanım’ın bu düşüncelerinin yüzünden Râgibe Hanım’dan soğuduğu sanılsın*” (Ş. Sami, 2011:42) “*Fakat bu sandal gezisi başka türlü yorumlanabileceğinden birkaç satır açıklama yapmalıyız.*” (A. Mithat Efendi, 2007:40) “*... Bihruz Bey, Mösyö Piyer’in lâkırdılarını kat’â dinlemiyordu ve dinlese de anlayamazdı*” (R.M.Ekrem, 2004:45) Kahramanların, özellikleriyle birlikte duygusal yapılarına bir bütün olarak bakıldığında toplumun o dönemdeki yapısını yansıttıkları görülür.

Kendisine ve çevresine eleştirel bir gözle bakan yazarlar, bu bakış açısı ile elde ettikleri bilgileri, geleneksel anlatı türleri yerine değişimin getirdiği batılı türden olan roman ile ifade yoluna gitmişlerdir. Bu, batılı gibi olma adına yaşanan sosyal ve siyasal değişimle paralellik gösteren anlatıdaki değişimi belirgin bir şekilde gösterir.

‘Taaşuk-ı Talat ve Fitnat’ romanında geleneksel yapı üzerinde durulmuş, yanlışlar eleştirilmiş bazen modern yapılarla karşılaştırılmıştır. ‘Felatun Bey ile Rakım Efendi’ ve ‘Araba Sevdası’ romanlarında ise Batılılaşma üzerinde yoğunlaşmış, geleneksel yapının bazı kısımları eleştirilmiştir. Yazarlar, yanlış anlaşılan Batılılaşma ya da çağdaşlaşmanın, körü körüne Batı hayranlığı ve taklit, Türkçeyi beğenmeme, kendi dil, kültür ve edebiyatına yabancılaşma şeklinde olamayacağını ‘Felatun Bey ile Rakım Efendi’ romanında Felatun Bey üzerinden, ‘Araba Sevdası’ romanında ise Bihruz Bey üzerinden göstermeye çalışırlar. Rakım ise, toplumun Batılılaşmayı anlaması için kurgulanan, hem Batı kültürüne hem de kendi kültürüne aşına, örnek kişiliktir.

“*Tanzimat dönemi Türk toplumunun her alanda batılılaşma yolunda ciddi anlamda adımlar attığı bir dönemdir. Bu süreç içerisinde batı özentisi, alafrangalık, kendi varlığını ve değerlerini küçümseme, Batıyı ve Batılı olanı yüceltme, ötekine aşırı bağlılık, hatta tapınma, körü körüne taklit gibi hastalıklar da yoğun olarak baş göstermişti.*” (Çetin, 2007: 49) Yazarlar Tanzimat sonrası yanlış Batılılaşmayı eleştirirken, toplum içerisindeki değişim ve dönüşümleri romandaki karakterler üzerinden verirler. Kurgular içerisinde, Osmanlı toplumundaki yaşam biçiminin yanında insanların, doğru ya da yanlış, istekleri, arzuları ile birlikte dönüşümden beklentilerini de gösterirler. Değişimden en çok beklentisi olanların kadınlar olduğunu, onların da erkekler gibi okuma haklarının olmasını, serbest yaşama isteklerini, her konuda eşit olma arzularını dile getirirler. Tanzimat döneminde İstanbul’a gelen Avrupalı kadınlar, Türk kadınları için model olur. Bu dönemde kadın, evinin dışındaki dünya ile temas kumaya başlar. Dönemin aydınları, kadının sosyal durumunu daha iyi bir seviyeye çıkarmak isterken ortaya koydukları tartışma konuları, eğitim, çok kadınla evlilik, aile içi ilişkiler, giyim gibi konularla sınırlıdır. “*Kadınların okur-yazar olmamaları, eve kapatılmaları, erkeğin birden fazla eşe sahip olması gibi konular nüfusun yarısının bireysel*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

haklarının çiğnenmesi demek olduğu için değil, cahil anneler, eğitimsiz eşler, kötü evlilikler ve tüketici bireyler yarattığı için eleştiriliyordu.” (Kandiyoti, 1991:29)

Batılılaşmanın, ağırlıklı olarak, Fransız edebiyatı ve kültürü üzerinden ele alındığı görülür. Batılılaşmayı temsil eden ‘Felatun Bey ile Rakım Efendi’ romanındaki Felatun karakteri ile ‘Araba Sevdası’ romanındaki Bihruz Bey’in konuşmalarında, cümlelerinin arasına yerleştirdikleri yoğun Fransızca kelimeler, Batılılaşma deyince, yazarların aklına Fransa geldiğini gösterir. Bihruz Bey’de, Türkçe cümlelerin içerisinde, cümlelerin anlaşılamayacağı kadar Fransızca kelime olması, ‘Araba Sevdası’ romanının diğer iki romandan daha sonra yazıldığından, Fransız etkisinin daha da arttığını gösterir. “*Kitabı dadı kalfa bulup beyine arz ettiği zaman bey, çehresini buruşturarak: ‘Kel vilen livr!’ (Ne aşâğılık kitap) demiş ve mâmafih kuple sevdasından bir türlü vazgeçmediğinden, divanı ‘mal gre bon gre’ (istekli isteksiz) alıp getirmişti”.* (R.M.Ekrem, 2004:67) Yazarın, Bihruz’un kullandığı Fransızca kelimeleri Türkçeye çevirme ihtiyacı hissetmemesi, dönemin aydınlarının hepsinin de Fransızca bildiğini bilmesi ve onların kendi dillerini beğenmeyerek yabancı kelimeye başvurmalarını eleştirmek içindir. Bu yabancı kelime kullanımı, dönemin aydın kesiminin, kendi edebiyat ve kültürüne yabancılığın yanında, Fransız edebiyat ve kültürüne olan hayranlığı da beraberinde getirir. “*Felatun: Be adam, sen hâlâ kaba Türklük taşıyorsun. Alafrangada böyle şeyler var mıdır?”* (A. Mithat Efendi, 2007:80) “*Özellikle de okuduğu Fransız romanlarının, tiyatro metinlerinin, şiir ve edebiyatın sonu yoktu.*” (A. Mithat Efendi, 2007:17) “*... Felatun Efendi Fransızcadan başka söz söylemiyor ki! Sütlü kahve isteyeceği zaman ‘kafe ole’ diyor,*” (A. Mithat Efendi, 2007:12) “*O zaman mektubun yazılışındaki letâfetsizliği, lisân-ı Türkînin kifâyetsizliğine hamlederek biraz söylendikten sonra tekrar Nouvelle Heloise’ı aldı.*” (R.M.Ekrem, 2004:60) “*Ne demek olacak! Sanki, böyle çirkin lâkırdıları niçin poeziye sokmalı? Sâfi Bey’in hakkı var: ‘Türkçede poezi yoktur. Türklerde şair olamaz’ demiyorlar mıydı?”* (R.M.Ekrem, 2004: 71). “*Fransızca okumak, ‘Bonjur!’, ‘Bonsuar!’, ‘Vu zalle biyen?’ demek için Beyoğlu’nda adam aramak, Türkçe lâkırdı ederken araya Fransızca lâfızlar katmak, koltuğunun altında roman taşımak, israf ve sefâhate borç etmeye uzanmak ve Türkçe’yi edebiyatsız kaba bir lisân addedip bu lisânın câhili bulunmakla iftihar etmek gibi alâfrangalığın o zamanca ve belki hâlâ bile ...”* (R.M.Ekrem, 2004:151).

Yazarlar, olayları kurgusal olarak anlatırken, geleneksel yapıdan dolayısıyla toplumsal yapıdan söz etmeden geçmezler. Bu yüzden her üç romanda da o günün toplumunu görürüz. Azınlıkların evde hizmetçi olarak çalışmasının yanında, ticaretle uğraşması, farklı giyinme biçimleri ve toplumla uyum içinde yaşadığı anlatılır. Kurgu içerisinde geleneksel Türk misafirperverliği anlatılırken Batı medeniyeti, kültürü ile karşılaştırılır. “*Yalan söylemiyorum Rakım, vallahi ciddi söylüyorum. Avrupa’nın da eğlenceleri çoktur ama monotondur, aynı şeylerden ibarettir.*” (A. Mithat Efendi, 2007:101) Batılılaşmanın aydın kesimde farklı algılanışını da gözler önüne sermeye çalışırlar. Fransızca kullanımının aydınlar arasında yaygınlığı, bazı üst tabaka kişilerin Türkçeyi beğenmeme, kendi dil, kültür ve edebiyatına yabancılığı gibi konular verilir. Osmanlı kentlerinde sayıları her geçen gün artan yabancıların tatil için huzurlu Osmanlıyı seçmesi de gösterilir. “*Evet bu İngiliz aile kibar çevredendi ama öyle lord, dük filan gibi üst sınıflardan değildi. Kağıt ticaretiyle varlığını beşyüz bin İngiliz lirasına tamamladıktan sonra ticareti terk ederek ömrünün geri kalanını rahatlık ve huzur içinde geçirmek üzere İstanbul’a gelmişlerdi.*” (A. Mithat Efendi, 2007:25) Kendi kültüründen habersiz yaşayan aydın kesimden bazı insanları eleştirirken, kahramanlardan birisi mirasyedi şeklinde gösterilerek, hem batı hayranı ailelerdeki, ailede her şeyin maddiyatla ölçülmesi, aile bireyleri arasındaki kopukluk, hem de o dönemdeki hovardalık, gece hayatı, eğlence mekanları, marka ve moda tutkusu gibi olguların yanında resmi dairelerdeki çalışma şeklinin başıboşluğuna da değinilir.

Türk parasının yabancı paralar karşısındaki o günkü değeri verilir “*Tek seferinde bin beş yüz Osmanlı lirası vermeyi göze almış. Bilirsin ki bu para otuz dört bin beş yüz frank eder.*” (A. Mithat

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

Efendi, 2007:64) Dönemin, Süveyş kanalının yapımı gibi, önemli olaylarından söz edilir. Geleneksel yapıdan bahsederken, modern tıp karşısında insanların farklı tepkileri, ramazan geceleri ile mesire yerlerinin yanında mimari yapılardan da söz edilir. Kayıkçılar, seyyar sokak satıcıları ile faytonların, dönemin vazgeçilmezlerinden olduğu gösterilirken yabancı ülkelere olan gemi seferlerine de değinilir. Mektubun, hem insanlar arasında sıkça kullanıldığı, hem de Türk edebiyatının güzelliği gösterilmeye çalışılırken, şiirin edebiyatın ayrılmaz bir parçası olduğu örneklerle gösterilir.

Her üç romanda da Batılılaşma tezi işlenirken Osmanlı toplumunun 19. yüzyılın ikinci yarısında bulunduğu durum ve değişim görülebilir. Devletin borç batağında olmasına rağmen yapmış olduğu ölçsüz harcamalar, romanlarda mirasyedilere benzetilerek değişik bir açıdan verilir. Devleti yönetenler altıyüz yıllık büyük bir mirasın üstüne oturmuşlardır. Ancak, “toplumda bir gerileme ve çöküntü başlamış, soylu evler birbiri ardından yoksulluğa ve umutsuzluğa sürüklenmektedir. Osmanlı yazarları, her on yılda bir sınırları daralan imparatorluğun siyasal durumu konusunda yazmaktan sansürce alıkonmuşlardır, ama her biri bir ailenin çözümlüğünü anlatan romanlarıyla dramatik bir biçimde, dışarıdaki büyük toplumun yıkıntısına tanıklık ederler.” (Finn, Uyar, 1984: 215) Bu yüzden yazarlar, dönemi bizzat kendileri anlatmak yerine kahramanlar aracılığıyla gösterme yolunu seçerler. Romanlardaki kurgular, dönemin özelliklerini öğrenmek açısından önemlidir. Çünkü, “... bugün Türk romanının derinlemesine bir incelemesi, geçen yüzyılda Türkiye’de yaşanan değişikliklerin de önemli bir dökümünü verebilir.” (Finn, Uyar, 1984: 12).

Onsekizinci yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkmaya başlayan fakat Tanzimatla birlikte artan ve ondokuzuncu yüzyıl sonuna kadar, hatta daha sonraki dönemlerde de hızlanarak devam eden, Osmanlı toplumunun geleneksel yapı ile batılılaşma arasında sıkışıp kaldığı, bir ikilem içinde bulunduğu görülür. Felatun ve Bihruz gibi karakterler, ailenin gençler üzerindeki tahakkümüne bir protestoyu, batı özentisi yüzünden kendi varlığını, değerlerini küçümseme, Batıyı ve Batılı olanı yüceltme, körü körüne taklit gibi batılılaşmanın kültürel yönden alınmasını isteyenleri temsil eder. Tütüncü Hacı baba gibileri geleneksel yapıyı gösterir. Rakım gibileri ise batılılaşırken kendi değerlerimizden kopmadan geleneklere bağlı ancak yeniliklere açık olan, olması istenen, bir yapıyı temsil eder. Tanzimat aydınlarına göre, Batının biliminin ve gelişmişliğinin yanında edebiyat ve kültürünün de takip edilmesi gerekir. Yazarların ortak amacının, insanın kendi kültüründen kopmadan, kendi değerlerine sahip çıkarak, din ve gelenekler yok edilmeden çağdaşlaşabileceğini gösterme çabasıdır, çünkü yaşanan bir uygarlık değişimidir.

Sonuç

Romanların vermeye çalıştıklarına genel olarak bakıldığında, kaliteli eğitimin önemi, cehaletin insanları yanlış taraflara kolayca yönlendirebileceği, kendisini ve kültürünü tanımayan insanların kolayca başkalarının etki alanına girebileceği gösterilir. Devlet, ailenin daha büyük biçimi olduğundan, ailenin sağlamlığı, devletin sağlamlığına eşdeğer olarak görülür. Zorunlu olarak ortaya çıkan ve devletin de teşvik ettiği değişim ve batılılaşmanın ölçülü olmaması durumunda, sömürge durumuna düşülebileceği, verilen örneklerle gösterilir. Geleneksel değerler ile batılı değerler karşılaştırılarak kendi değerlerimizin üstünlüğü gösterilir ve değişimin, batılılaşmanın bilime, yeniliklere açık olarak gerçekleşmesi gerektiği anlatılır. Değişim bir bütün olduğundan, yaşamın her alanında değişim ve batılılaşmanın güçlükleri, toplumun farklı kesimlerinde nasıl algılandıkları gösterilir. Yazarlar, toplumdan, geleneksel ile yeniliği uyum içerisinde kaynaştırmasını isterler.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

KAYNAKÇA

- AKTAŞ Şerif, (2011). *Şiir Tahlilleri Teori ve Uygulama*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- BOZKURT Gülnihal, (1989). *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839–1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÇAKIR Serpil, (2013) 4. Basım. *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis yayınları, İstanbul.
- ÇETİN Nurullah, (2007). *Ahmet Mithat Efendi Kitabı, “Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Milli Güven Duygusu”*, Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul.
- EFENDİ Ahmet Mithat, (2007). *Felatun Bey ile Rakım Efendi*, Lacivert Yayıncılık, İstanbul.
- EKREM Rezaizade Mahmut, (2004) 4. baskı. *Araba Sevdası*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- FİNN Robert P., UYAR Tomris, (1984), *Türk romanı: ilk dönem: 1872-1900*, Bilgi yayınları: Bilgi dizisi; 36, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- GÜNAY-ERKOL Çimen, (2011). *Osmanlı-Türk Romanından Çağdaş Türk Romanına Kadınlık: Değişim ve Dönüşüm*, Türkiyat Mecmuası, Cilt 21 Güz, İstanbul.
- HAS-ER Melin, (2000). *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, AKM Başkanlığı Yayınları, Ankara
- KANDİYOTİ Deniz, (Bahar 1991). *Kadın, İslam ve Devlet: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*, Toplum ve Bilim dergisi, No. 53, Birikim Yayınları, İstanbul.
- KAPLAN Mehmet, (2004). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 2*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- KAYABAŞI Özlem, (2011). *Ahmet Mithat Efendi'nin “Karnaval” Romanını Tahlil Denemesi*, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/4 Fall, Turkey.
- KERMAN Zeynep, (1998). *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- MERİÇ Cemil, (2006). *Umrandan Uygurluğa*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MORAN Berna, (1985). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Roman*, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi cilt. 2. İletişim Yayınları, İstanbul.
- OKAY Orhan, (2008). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- ÖZKAN Selim Hilmi, (2010). *Osmanlı Devleti'nde Yabancı Dil Eğitimi*, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/3 Summer, Turkey.
- SAMİ Şemseddin, (2011). *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, Sıradışı Yayıncılık, Ankara.
- TANPINAR Ahmet Hamdi, (1988). *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.
- YILDIRIM Farız, (2011). *Ahmet Mithat Efendi'nin “Felatun Bey ile Rakım Efendi” Romanında İronik Söylem*, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/3 Summer, Turkey

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

SOLMAZ, M., Taaşuk-ı Talat ve Fıtnat, Felatun Bey ile Rakım Efendi ve Araba Sevdası Romanlarına Göre 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Toplumunda Değişim ve Batılılaşma, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/4 Winter 2015, p. 835-850, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7776>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

